

TSRS Mokslų akademijos (Slavistikos ir balkanistikos instituto kalbininkė Tamara Sudnik monografijoje, skirtoje lietuvių, baltarusių ir lenkų dialektologijai bei tų kalbų kontaktams, tyrinėja ir tipologiškai lygina Lietuvos–Baltarusijos pasienyje – Gervėčių, Lazūnų, Zietelos (Baltarusijos TSR Gardino sr.) ir Dieveniškų (Lietuvos TSR Šalčininkų r.) apylinkėse – vartojamų lietuvių, baltarusių, lenkų šnektų fonologines sistemas. Tokio pobūdžio darbas apie minėtų kalbų kontaktus bei jų fonologines sistemas yra pirmas baltų ir slavų kalbotyroje.

Įvade nušviečiama lietuvių – slavų tarmių, išsidėsčiusių visu Lietuvos – Baltarusijos TSR pasieniu, dabartinė kontaktinė situacija. Remiantis šios teritorijos proistorija ir etnografiniais duomenimis, ji pamatuotai laikoma čia stulbinančiu greitumu ir radikalumu vykusios asimiliacijos padariniu (p. 9). Nurodoma, kad baltarusių aplinkos apsupta čia išlikusi grandinė lietuviškų salų aiškių ribų nesudaro, o yra išsidėsčiusi lyg kokia mozaika. Breslaujos rajone apie Apsą (Vitebsko sr.) lietuviškai iki šiol tebekalbama 50 kaimų, apie Gervėčius (Astravo r., Gardino sr.) – 10 kaimų¹. Lietuviškai dar kalbama Lazūnų šnektoje (Yvijos r., Gardino sr.), apie Pelesą, Rodūnią, Varanavą, Ramaškonis (Varanavo r., Gardino sr.), Svierius (Minsko sr.), Kamojis, Lentupį (Vitebsko sr.). Toliausiai nuo dabartinio lietuvių kalbos ploto išlikusi Zietelos (Gardino sr.) lietuvių šnekta. Ją iki šiol Zasečių ir Pagirių kaimuose vartoja ar prisimena apie 30 senelių. Arčiau Gardino lietuviškai kalbančių dar galima rasti apie Pariečę (į pietus nuo Druskininkų).² Kompaktinė lietuvių kalbos šnektų zona eina ir visu šiaurės rytų Lenkijos Liaudies Respublikos paribiu Suvalkų krašte apie Punską ir Seinus.

¹ Iš tikrųjų čia yra 16 lietuviškų kaimų, žr. J. Kardelytė Gervėčių tarmė, Vilnius, 1975, 5.

Nurodytose Lietuvos–Baltarusijos TSR pasienio vietose lietuvių kalba nėra oficiali gyventojų susižinojimo priemonė, o vartojama greta baltarusių ir lenkų kalbų dažniausiai namų sąlygomis. Darbe akivaizdžiai parodoma šių visų trijų čia vartojamų kalbų koegzistencija, iškeliami ir analizuojami lokaliniai kiekvienos jų variantai, priklausantys nuo konkrečių ir nuo individualių jos funkcionavimo aplinkybių, komentuojamas gyventojų lingvistinio sąmoningumo supratimas, keliamas klausimas dėl vienos kalbos sistemos susidarymo toje teritorijoje sąlygų. Šia prasme ypač vertas dėmesio teiginys (p. 10), kad gyventojai palaiko ir labiau vertina kontaktuojamų kalbų bendrumus, negu jų skirtumus ir savo kalbinėje praktikoje juos realizuoja, tuo sudarydami konkrečias sąlygas didėti tipologiniams bendrumams ir lingvogeografinėi vienybei, artimai kalbinėms sąjungoms.

Darbe teisingai keliama mintis, kad šiuo planu kalbamoji teritorija iki šiol mažai tyrinėta ir kad ankstesnieji tyrinėjimai dažniausiai buvo atsitiktiniai, o jų išvados – prieštaringos. Tik atlikus kompleksinius baltarusių lingvistinės geografijos tyrinėjimus (išleidus jų tarmių atlasą ir kitus kapitalinius šios srities veikalus), susidarė sąlygos vykdyti tolimesnius darbus šia kryptimi.

Pagrindinis darbo tikslas – aprašyti ir tipologiškai lyginti šioje teritorijoje egzistuojančių baltarusių, lietuvių, lenkų tarmių fonologines sistemas. Fonologinis tyrinėjimo aspektas pasirinktas kaip šiam reikalui parankiausias. Jis leidžia maksimaliausiai panaudoti dialektologinius faktus. Be to, fonologinė interferencija ir tipologinis variantiškumas čia ypač aktyvūs, nes kalbiniai kontaktai čia egzistuoja vien tik šnekamąja forma.

Knygoje – 5 skyriai. Glaustos Lazūnų, Dieveniškų, Gervėčių ir Zietelos tarmių fonologinių sistemų apybraižos bei tipologinė baltarusių, lietuvių, lenkų šnektų tų sistemų apžvalga. Pirmuosiuose keturiuose jos skyriu-

se nagrinėjama dabartinė lingvistinė situacija keturiose izoliuotose lietuvių kalbos šnektose, kur paskutiniaisiais dešimtmečiais įsigalėjęs baltarusių – lietuvių – lenkų trikalbiškumas tėra išlikęs tik pačių seniausių vietinių gyventojų kalboje ir pastaruoju metu jau baigia nykti. Kiekviename iš keturių punktų aprašomos 3 fonologinės sistemos. Pirmiausia nagrinėjama baltarusių šnekta. Iškeliama, kad ji daugeliui tirtųjų vietos žmonių yra gimtoji ir aktyviai nuo gimimo vartojama. Ypač vertingos tos visų šių punktų baltarusių šnektų tyrinėjimo vietos, kur aprašomos baltarusių kalbos ypatybės žmonių, kurių gimtoji kalba yra lietuvių, o baltarusių yra antroji kalba. Toliau paprastai atskleidžiama vietinės lietuvių kalbos fonologinė sistema. Jos pamatą sudaro lietuvių kalba tų šnektų atstovų, kurie iš mažens kalba lietuviškai ar yra augę lietuviškose šeimose ir su tėvais kalbėję gimtąja kalba. Fonologinei lietuvių kalbos sistemai pailustruoti pavyzdžių daugiau čia imama iš P. Arumos, E. Frėnkelio, A. Vidugirio, J. Senkaus, E. Grinaveckienės, J. Šukio šių šnektų užrašymų. Didelę dalį lietuviškų pavyzdžių pateikia ir pati autorė, nuodugniai šias šnektas tyrinėjusi 1963–1970 m. Trečioje vietoje kiek fragmentiškai analizuojama vietinių žmonių dažniausiai išmoktoji lenkų šnekta.

Aprašydama kiekvieno minėto punkto skirtingų kalbų šnektų fonologines sistemas, autorė pateikia ir gana akivaizdžių tų vietų kalbų situacijos istoriją.

Remdamasi 1898 m. senosiomis demografinėmis žiniomis, paskelbtomis leidinyje „Obszar języka litewskiego w gubernii Wileńskie. Skreślił Anonim“ (Kraków), autorė teigia, kad tuo metu lietuvių kalba Lazūnuose ir jų apylinkėse dar buvo vyraujanti, nors jau būta ir tam tikrų kalbų kontaktų reiškinių (p. 19). Dabar, praėjus daugiau kaip 70 metų, čia vyraujančią padėtį yra užėmusi baltarusių šnekta, nors šalia jos dar gyvos lietuvių ir lenkų šnektos. Gervėčiai – toliausia į rytus nuo Lietuvos TSR esanti lietuviška sala. Ji, kaip pažymi autorė, – kadaise bu-

vusio kompaktinio rytinio lietuvių kalbos arealo dalis. Skirtingai nuo Lazūnų šnektos čia dvikalbiai, neretai ir trikalbiai yra beveik visi tos šnektos atstovai, t. y. ir jaunoji karta. Šios vietos lietuvių šnekta yra jau gana gerai ištyrinėta. Tarminių tekstų iš čia yra pateikęs E. Volteris (1904) ir P. Aruma (1931), o 1975 m. pasirodė net du dideli darbai apie šią lietuvių šnektą. Tai recenzuojamoji T. Sudnik knyga ir jau minėta J. Kardelytės monografija „Gervėčių tarmė“.

Remdamasi lietuvių dialektologijos tradicija, autorė, aprašydama Zietelos lietuvių ir slavų šnektų fonologines sistemas, vartoja *Zietelos šnektos* terminą ir baltarusių bei lenkų kalbų atžvilgiu. Iš trijų šnektų, vartojamų Zietelos apylinkėse, iki šiol buvo tyrinėta tik lietuvių šnekta, kurios duomenų yra paskelbęs E. Volteris, P. Aruma, K. Būga, Chr. S. Stangas. Plačiausią jos aprašą yra parengęs A. Vidugiris (1962). Ši šnekta gali būti išnykusių prūsų ar jotvingių kalbų palikuonis. Jos tyrinėjimas, atliktas T. Sudnik, ypač vertingas todėl, kad ši lietuvių šnekta gyvena jau paskutines savo dienas.

Dieveniškių aprašo įvadinėje dalyje autorė pateikia svarbių statistinių duomenų, susijusių su kalbine šių vietų situacija. Iš jos tyrinėtų 26 Dieveniškių apylinkių kaimų 554 šeimas sudarė lietuvių šnektos atstovai (48,9%), 31% – lenkų ir 20% – mišrios (lietuvių – lenkų, lietuvių – baltarusių, baltarusių – lenkų). Dalis gyventojų čia yra dvikalbiai, trikalbiškumas retesnis.

Visų 4 šnektų fonologinių sistemų apybraižos duoda aiškų ir gerai argumentuotą dabartinį jų vaizdą. Jis iliustruojamas 84 lentelėmis (iš jų ypač vertingos ir informatyvios 11, 23, 32) ir 13 paveikslų.

Pažymėtina, kad fonologiniai vienetai knygoje identifikuojami pagal 11 skiriamųjų požymių: pagal balsingumą, trunkumą, kompaktiškumą, difuziškumą, periferiškumą, įtempumą, nazališkumą, tolydumą, aiškumą, garsumą, palatališkumą. Taigi darbe nuosekliai laikomasi R. Jakobsono ir jo bendradarbių

sukurtos binarinių skiriamųjų požymių teorijos. Beje, visi tyrimai autorės atliekami iš ausies suvoktų garsų analizės pamatu. Fonologinis visų tiriamojo ploto šnektų tyrinėjimas nepriekaištingas. Tikslėnis ir išsamesnis yra priebalsių aprašymas; ypač reikšmingas ir naujas jų distribucijos nustatymas.

Monografijos gale pateikiamas pluoštas Lazūnų, Dieveniškių, Gervėčių, Zietelos apylinkėse vartojamų baltarusių, lietuvių ir lenkų šnektų tekstų (kai kurie jų lyginamieji), užrašytų tikslia fonetine transkripcija, žymiai pakelia leidinio vertę. Gervėčių lietuvių tarmę iliustruoja ir pridedami knygos autorės tarmiškai rašyti laišakai.

Recenzuojamoji monografija yra didelis reikšmingas lietuvių – slavų kalbotyros darbas, kuriame gerai išryškinta, kuo, sakysim, tiriamosios šnektos sutampa su kitomis šių trijų kalbų šnektomis ir kuo nuo jų skiriasi, kuo jos pačios tarpusavyje yra panašios ir kuo išsiskiria, kuo skiriasi kiekviena iš šių šnektų senosios kartos ir jaunimo lūpose. Autorės čia vykusiai išspręsta tikrai daug svarbių lingvistinės geografijos ir kalbų kontaktavimo klausimų. Dėmesio ypač verti skyreliai, kuriuose iškeliama kiekvienos šių šnektų ypatybės, iškrintančios iš tos kalbos bendrosios fonetinės sistemos. Sakysime, visų tiriamųjų baltarusių šnektų konsonantizmo inventoriuje esantis gomurinis minkštas ir kietas *n* (: *n'án'ka*, p. 47, *žýňkac'*, p. 26, 149, *žónka*, p. 125, *čángus'*, p. 126 ir kt.) knygoje teisingai kvalifikuojamas kaip veldinys iš lietuvių kalbos. Mūsų tyrimų duomenimis, šis *n* vartojamas beveik visos Gardino srities baltarusių šnektose (tik ne visur nuosekliai). Nesvetimas jis ir kai kurioms vakarinėms Minsko ir Vitebsko srities baltarusių šnektoms. Substratiniais lietuvių kalbos elementais monografijoje pamatuotai pripažįstamas visose baltarusių tirtose šnektose pasitaikantis priebalsių *k*, *p* tarimas vietoj slaviškųjų *ch*, *f* (: *káta*, p. 39, 108, 157, *šápa*, p. 108, *kaz'ájin*, *karóšy*, *puráška*, *pókus*, p. 132 ir kt.), nefrikatyvinis *g*(*g'*) vietoj baltarusiams įprastinio *h* (: *žagún*, p. 26, *g'il'i*, *žylgúc'*, p. 105, *grym'íc'*,

gadavác', p. 108 ir kt.), frikatyvinio *h* numetimas žodžio pradžioje ir tarp balsių (: *órka'o*, *mnó'a*, p. 39, *já'ady*, p. 106, *ašm'ánska'o*, p. 108, *umnó*, p. 125, *asudár*, *aróx*, p. 126, *ba'ástva*, p. 149, *avaryc'*, p. 157 ir kt.), atskirų priebalsių grupių minkštinimas prieš priešakinės eilės balsius (: *s'v'irs'n'á*, p. 49, 110 ir kt.), slaviškųjų *e*, *o* vertimas *i*, *u* Zietelos šnektose (: *s'm'ix*, *čalav'ik*, *vúln'y*, p. 147; *p'ís'n'a*, *m'ís'ac'*, *marús* p. 149 ir kt.), baltarusių šnektoms charakteringos akanjės nebuvimas baltarusiškoje Dieveniškių ir Lazūnų šnektose (: *c'ópla'c*, *osemsót*, p. 32, *cíxo*, p. 180 ir kt.) ir kt. Visa tai rodytų, kad šios teritorijos baltarusių šnektose nurodytais atvejais dar tebegalioja lietuvių šnektoms būdingi fonetiniai pakitimai.

Tiriamosiose lietuvių šnektose dėl paskutiniaisiais dešimtmečiais suaktyvėjusios slavų kalbų įtakos pastebimas priebalsių *č*, *ž*, *r*, *š*, *ž* kietinimas (p. 60, 137), nors senimo kalboje jis dažniausiai visai nebūdingas, o P. Arumos laikais (antrasis 20 a. dešimtmetis) iš viso jo ten nebuvo. Teisingai šis reiškinys knygoje pripažįstamas inovacija.

Apie intensyvius šio krašto šnektų kontaktus ir jų gilumą kalba ir baltarusių šnektose pasitaikantys autorės užfiksuoti leksiniai lituanizmai bei lietuviški vietovardžiai (: *réz-giny*, *g'aciška* 'vietovardis', p. 26, *žylgúc'*, *g'il'i*, p. 105, *kump'ák*, *brazžél*, *kiršá* 'karvės vardas', *brazgune*, *g'aranónskaja* 'gatvės pavadinimas', p. 106 ir kt.).

Šiam darbui galima prikišti nebent tai, kad ne visada žymimos lietuviškų pavyzdžių priegaidės, kurios visose keturiuose lietuvių šnektose gerai skiriamos. Ne visais atvejais monografijoje žymimas ir nekirčiuotų skiemenų ilgumas, nors kalbamose šnektose jis neabejotinas. Ypač šiuo atžvilgiu yra nukentėję pačios autorės užrašytieji pavyzdžiai iš Lazūnų šnektos (: *rut'ále*, p. 60 = *rūt'álė*, *t'aličáite*, p. 60 = *t'alyčáitė*, *ž'am'a*, p. 68 = *ž'am'ė*, *úp'u*, p. 70 = *úp'ū*, *n'ará*, p. 199, 201, *n'erá* p. 200 = *nérá*, *sunái*, *sunéi*, p. 200 = *sūnái*, *sūnéi*, *s'adás'i*, p. 200 = *sédósi*, *s'ad'éjo*, p. 200 = *sédějo*, *bud'ály*, p. 200 = *būd'ály*, *k'ívajas'i*, p. 201 = *k'ívojas'i*, *nakáp*, p. 201 = *niekáp*

ir d. kt.). Visų kitų šios šnektos tyrinėtojų užrašymuose tokio nenuoseklumo nėra. Nėra Lazūnų šnekteje ir nekirčiuotų dvibalsių vienabalsinimo, todėl formos *l'atut'ális, m'as't'ális* (p. 64) ir kt. abejotinos. Pasitaiko čia lietuviškų pavyzdžių su aiškiomis korektūros klaidomis (p. 200 *su žabó = su žabù; itan ruþkójan = iton ruñkon; ráda [...] skurú = rádo skúrú, is k'ísk'ais = iš k'ísk'o*; p. 201 *nugúryno v'irsú = vírsù, kraujám in'ž'írvo = krauján in'ž'ýrbo, bóba k'ápa b'l'ínos = blynás, pab'aržal'ú s'adós = po b'aržal'ú sédós, ejs'ú s'v'étan pazdarýc' = pazdairýc'* ir kt.). Ne visada autorė aiškina žodžių reikšmę, dėl to knygoje pasitaiko, mūsų nuomone, visai nesuprantamų (o gal ir nebuvėlių?) lietuviškų žodžių (: *pam'irs'c'*, p. 79, 119, *jipksnós*, p. 80, *čauž'ikle*, p. 113, *nurékšt*, p. 140; *tavá žmoná prytáust*, p. 200, *šl'ókai*, p. 201 ir kt.). Negalima sutikti, kad dėsninga Lazūnų šnektos tarminė forma *žyž'únai* (p. 77) būtų pripažįstama dzūkavimo hipernormalizmu. Nemaža

abejonių kelia ir čia užfiksuotos formos *c'arpúk'ala*, p. 126, *c'amsta*, p. 140, *móc'aras*, p. 201, ypač kai kalbamų lietuvių šnektų *t* prieš *e* verčiamas į *c* paprastai svetimės kilmės žodžiuose.

Nurodytosios pastabos nėra koks darbo trūkumas, tačiau toliau šioje srityje dirbant, siekiant dar vaisingesnių laimėjimų baltų ir slavų kalbotyroje, autorei reikėtų į juos atsižvelgti, o abejotinus dalykus geriau patikrinti bei patikslinti.

Recenzuojamoji monografija yra didelis įnašas į baltų ir slavų kalbotyrą ir teisėtai nusipelno paties teigiamiausio vertinimo. Jos autorė, gerai mokédama ne tik visas tiriamojo ploto slavų kalbas, bet ir lietuviškai, tiksliai ir detaliam ištyrinėjo svarbias slavų ir lietuvių kalbų arealų sandūros šnektas, atskleidė jų tarpusavio ryšius, objektyviai pažvelgė į sudėtingą šio krašto istoriją ir pateikė tikrai išsamų tų šnektų fonologinių sistemų vaizdą.

E. Grinaveckienė

Мікратапанімія Беларусі. Матэрыялы. Укладальнікі Г. У. Арашонкава, Я. І. Грынавецкене, Ф. Д. Клімчук, А. А. Крывіцкі, С. Г. Лобач, Ю. Ф. Мацкевіч, А. М. Прышчэпчык, Я. М. Рамановіч, А. І. Чабярук, Л. Ф. Шаталава, І. Я. Яшкін, Рэдактары М. В. Бірыла, Ю. Ф. Мацкевіч, Мінск, 1974, 325 р.

Leidiny s „Мікратапанімія Беларусі“ – pirmas baltarusių toponomastikos srities darbas, kuriame skelbiama naujausia smulkiųjų vietovardžių medžiaga, rinkta 1948–1972 m. iš gyvosios liaudies kalbos – baltarusių tarmių, daugiausia iš Gardino, Minsko ir Bresto sričių. Įsiliedamas į baltarusių toponomastikos lobyną, šis daugiau kaip devynis tūkstančius mikrotoponimų turintis darbas užima svarbią vietą tarp tokių reikšmingų šios srities knygų, kaip M. Birilos, V. Žučkevičiaus, I. Jaškino, V. Lemciugovos ir kt. studijos¹.

¹ М. В. Бірыла, Беларуская антрапанімія, Мінск, 1966; яго же, Беларуская антрапанімія, Мінск, 1969; В. А. Жучкевич, Топонимика Белоруссии, Минск, 1968;

Darbas, parengtas didelio būrio kalbininkų – vienuolikos žmonių kolektyvo, daugiausia dialektologų, kurie ir patys daug tos medžiagos surinko, patraukia ne tik kalbininkų slavistų, bet ir baltistų, taip pat istorikų, sociologų, etnografų dėmesį. Juk Baltarusijos TSR, būdama viena iš tų teritorijų, kur istorijos būvyje glaudžiai kontaktavo ne tik rytiniai ir vakariniai slavai, bet ir slavai bei baltai, geriausiai tuos kontaktus gali atspindėti ir parodyti savo žemės kalba – vietų vardais.

его же, Топонимический словарь Белоруссии, Минск, 1974; І. Я. Яшкін, Беларускія геаграфічныя назвы, Мінск, 1971; В. П. Лемцюгова, Беларуская айканімія, Мінск, 1971.